

Norbert Elias'ta Medenleşme Süreci ve Disiplin

Engin TOPUZKANAMIŞ*

"Bir erkek çocuk, sık sık alını bir kirpi gibi sallamamalı yahut bir boğa gibi kızgın bakmamalı... Yemeğin sonuna doğru ikinci bir içecek alabilir; sesli şekilde yutkunmadan, bir at gibi gürültü yapmadan ve aşırıya kaçmadan içerek... Bazı insanlar, yemeklerini çiğnemeye dalarlar ve domuz gibi sesler çıkarırlar... Diğerleri, neredeyse daha tam oturmadan, bir kurt gibi yiyeceğe saldırırlar... Bir çocuk, yemeği tatmadan önce, bu onu, dürtülerini kısıtlamaya alıştıracığı için' bir müddet beklemelidir... Birisine tek gözü kapalı olarak bakmak uygun değildir. O halde neden bir insan bunu yapar ki? Bu hareketi tuna ve dülgür balığına bırakmalıyız... Oğlanlar, dişlerini temiz tutmalıdırlar ancak kızlar gibi toz ile parlatmamalıdırlar."

Disiplin, Latince *discere* (öğrenmek) kelimesinden türetilmiştir. *Disciplina* komut, yönerge anlamına gelir ve *disciple* de talebe, şakirt, tedris etmek gibi anlamlar taşır¹. Buna göre disiplin, bir insan yahut hayvanın, belli bir davranışı yapmak veya belirli bir düzene tabi olmak üzere, sistemli bir şekilde eğitilmesidir. Ancak disiplin kavramı ikili bir çağrışıma da sahiptir, hem eğitimi ima eder hem de cezalandırmayı. Dolayısıyla disiplin, belli konudaki yönergeleri ya da talimatları takip etme becerisini kazanmak yani bir erdem olarak anlaşılabilceği gibi², disiplin yönetmeliği, disiplin kurulu gibi yaygın

kullanımlarda bir cezalandırma sürecini de ifade eder. Ancak bu ikinci anlamda da disiplinin ima ettiği, kendi kontrolünü (self-control) sağlayamamış bireyin dış zorlama yoluyla ıslah edilmesi yani olması gerektiği gibi olmaya zorlanmasıdır.

Kavramın yoğun bir biçimde dikkat çekmesi, ünlü Fransız filozof Michel Foucault ile olmuştur. Modern toplumlarda, toplumun bütününe kapsayacak şekilde yaygın bir eğitim ve kontrol aracı olarak kullanılması hakkında ilk söz söyleyen ise Weber'dir. Weber, disiplinin kaynağını askerî disiplinde görmüştür. Ona göre, "Disiplinin içeriği, alınan

emrin tutarlı bir rasyonellik ve metodik bir uzmanlıkla tam olarak yerine getirilmesinden ibarettir"³ Weber'in buradaki anahtar kavramı, diğer yaklaşımlarında olduğu gibi, rasyonelliklerdir. Weber, disiplini rasyonel egemenliğin bir ihtiyacı olarak algıyor. Rasyonel egemenlik, disipline edilmiş bireylere ihtiyaç duyar, çünkü ancak davranışları olabildiğince önceden hesaplanabilen bireylerden oluşmuş bir toplumun idaresi rasyonel olarak sürdürülebilir. Disipline edilmiş bireyler, kendiliğinden itaat ederler⁴. Bu disiplin tipi, toplumun bütününe yayılarak sosyal disiplini oluşturur. Yani rasyonel egemenlik hem toplumun bütününe yayılmış bir sosyal disipline ihtiyaç duyar, hem de böyle bir toplumun oluşması ancak rasyonel disiplinle mümkün olur. Weber'de rasyonel disiplinin önemli bir yanı, hesaplanabilirlik sağlamasıdır. Disiplin, ortak, nesnel ve rasyonel bir amaç etrafında kitlenin hareketini sağlar. Bu rasyonel, nesnel amacı tespit eden hiç şüphesiz iktidardır.

Disiplin konusunda en çok ve en etkili sözü söyleyen ise, daha önce de belirtildiği gibi, Foucault'dur. Foucault disiplini, öznenin yaratılması için kullanılan bir iktidar pratiği olarak görür. "Disiplin, aslında, toplumsal gövdedeki en ufak unsurlara varıncaya kadar denetleyebilmemizi sağlayan, bizzat toplumsal atomlara yani bireylere ulaşmamızı sağlayan iktidar mekanizmasıdır. İktidarın bireyselleştirme teknikleridir. Birini nasıl gözetlemeli, davranışını, tavrını, becerilerini nasıl denetlemeli,

performansını nasıl pekiştirmeli, yeteneklerini nasıl çoğaltmalı, en yararlı olacağı yere onu nasıl yerleştirmeli: Benim anladığım disiplin işte budur."⁵ Foucault'nun disiplini ele alışında iktidar ve özne kavramları merkezî bir yer tutar ve bunları *gözetim* fikri takip eder. Disiplin Foucault'da öznenin inşası anlamına gelmektedir. Daha doğru bir ifade ile iktidar, özneyi inşa eder ve özne bu tâbiyet ilişkisi ile özerkliğini kurar⁶. Bu süreç, okul, hastane, hapisane gibi düzeltici ve disipline edici kurumlar aracılığıyla ve cinsiyet, cinsellik ve nüfusun kontrolü için bio-iktidar yoluyla gerçekleşir. Kısacası Foucault'da disiplin, iktidarın kullandığı bir sosyal teknolojidir.

Foucault'nun anladığı şekliyle disiplin edebiyatta da yer almıştır. En meşhur iki örnek, Orwel ve Kesey'dir. George Orwell 1984 adlı romanında modern devletin gözetim ve kontrolü yoluyla bireylerin kendilerini sürekli bir özdenetim ve gözetim altına almalarını konu ederken, Ken Kesey, *One Flew Over the Cuckoo's Nest* adlı meşhur oyununda⁷ ıslah kurumlarının, disipline etmedeki rolünü ele almıştır.

Norbert Elias'ın (1897_1990), yayımlanışından ancak 30 yıl sonra dikkatleri çeken ve pek çok dile çevrilererek büyük bir ün kazanan eseri *The Civilizing Process*'in ilk baskısı, 1939 yılında İsveçli bir yayıncı tarafından yapılmıştır. Elias, Hitler'in baskısından, önce Fransa'ya, sonra da vatandaşı olduğu İngiltere'ye kaçmış ancak çok

* DEÜ Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

(1) Vurgu benim.

(2) Erasmus, *De civilitate morum puerilium*, i, iv, in *Opera omnia*, ed. J. Clericus, 10 vols. In 11 pts'den aktaran, KNOX Dilwyn, "Disciplina, The Monastic and Clerical Origins of European Civility", *Renaissance Society and Culture- Essays in Honor of Eugene F. Rive Jr.* (Ed. John Monfasani and Ronald G. Musto), Italica Press, New York, 1991, s. 107.

(3) Wikipedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Discipline>; ATALAY Hamit, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, TDK yay., Ankara 1999, s. 987.

(4) Wikipedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Discipline>

(5) WEBER Max, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İletişim Yay., 8. Baskı, İstanbul, 2006, s. 331.

(6) BRÖCKLING Ulrich, *Disiplin_ Askerî İtaat Üretiminin Sosyolojisi*, Ayrıntı Yay., 2002, s. 28.

(7) FOUCAULT Michel, *İktidarın Halkaları, Özne ve İktidar- Seçme Yazılar 2*, Ayrıntı Yay., 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 149-150.

(8) BUTLER Judith, *İktidarın Psikik Yaşamı*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s. 82.

(9) Bu oyun hakkında bir inceleme için bkz. LUMSDEN Joe, *Discipline and Conformity in the Land of Free: Ken Kesey's One Flew Over Cuckoo's Nest*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

uzun süre akademik dünyanın dışında kalmıştı¹⁰. Elias'ın *The Civilizing Process*'te merkeze aldığı konu, özel olarak batı toplumlarının medenîleşme sürecinin sebeplerinin araştırılmasıdır. Batı toplumlarının medenîleşme sürecini incelerken başvurduğu yol, tekil bireylerin gündelik alışkanlıklarının tedrici değişimini izlemektir. Elias'a göre bu uzun süreli değişim planlanmamıştır; amaçlı ya da amaçsız değildir¹¹. Yine Hegel'ci yaklaşımın aksine bu süreç insan aklının (human ratio) bir ürünü ya da planının sonucu değildir¹².

Elias'ın medeniyet teorisi Freud'un fikirleri üzerine inşa edilmiştir¹³. Freud'un benlik, ego, süper-ego ve id arasında kurduğu ilişki biçimi, Elias'ın teorisinin kaynağını oluşturur. Freud'a göre insan, çocukluktan itibaren kültür denen bir dizi kodu içselleştirmektedir¹⁴ ve kişinin benliği üzerindeki dış baskılar, süper-ego ile kişinin kendi üzerinde uyguladığı bir baskı ve zorlama mekanizmasına dönüşmektedir. Bu dönüşümü incelerken Elias'ın en çok vurgu yaptığı bazı kavramlar öz-denetim (self-control), kendini tutma (kendine hâkim olma- self-restraint), ve arzu kontrolü (affect control)dür. Elias'a göre modern batılı insan, bu kontrolü kurmuş insandır. Dolayısıyla medeniyet dediğimiz süreç "insan doğasının denetim altına alınması"¹⁵ sürecidir; ya da Elias'ın

deyişiyle "medenîleşme süreci, insan davranışı ve hissiyatının spesifik bir yönde değişmesidir."¹⁶

Ortaçağ, insan bedenlerinin iç içe olduğu ve ne bedeninin, ne de fonksiyonlarının rahatsız edici olduğu bir zamandı. O dönemde insanlar, toplum içinde rahatlıkla, doğallıkla ve hatta zevkle ihtiyaçlarını giderebiliyorlar, parmaklarıyla yemeğe dalıp bazen de bizim için iğrenç görülecek bir parçayı geri bırakıyor ve aynı tasta bir çorbayı oburca içebiliyorlardı¹⁷. Yani bugün ancak küçük çocukların yapabileceği türden davranışlar sergiliyorlardı. Bu iç içeliğe bir örnek, Erasmus'un 1523 tarihli *Diversoria* adlı kitabında bahsettiği, Almanya'daki bir handır. Elias şöyle aktarıyor: "Aşağı yukarı 90 kişi bir arada toplanmıştır: Fakir kişiler, ama aynı zamanda zenginler; soylu kişiler, kadın ve çocuklar da var. Biri ellerini, bir diğeri ise çamaşırlarını aynı, kirden balçıklaşmış suda yıkıyor. İnsanlar her yere tükürmekte. Biri ayakkabılarını masada temizliyor. Yemek vaktidir. Herkes, ekmeğini ortak tabağa atıyor, bir ısırık alıp tekrar atıyor. Oda çok sıcak, herkes terliyor. Bir sürü hasta insan var. Pek çoğu, diye açıklıyor Erasmus'un muhbiri, 'İspanyol hastalığına' tutulmuşlar ve cüzamlıdan daha tehlikeliler. 'Çok doğru', diyor bir diğeri, 'ama cesur adam ona güler'.¹⁸" Ama onlar, bugün

bize tahammül edilmez gelen bu iç içelikten rahatsız değildiler. Bir başkasının bedeni utanılacak bir şey değildi. "Medenîleşme sürecinin en belirgin özelliklerinden biri, açıkça [bireyler arasındaki] bu mesafelerin yaratılması ve kısıtlama ve yasaklamaların çoğalmasıdır."¹⁹ Bu yasak ve kısıtlamalar, daha sonra otomatik bir sürece dönüşecek ve Freud'un süper-ego kavramı ile açıklanacaktır. Ortaçağ Avrupa'sında, dış bir şiddetin, korkunun, baskının veya kişinin "üstündekilere karşı göstermek zorunda kaldığı saygı"²⁰ sonucu olarak ortaya çıkan davranış biçimleri, yüzyıllar içinde içselleştirilerek bireyin kendi kendine uyguladığı bir baskıya ve kontrole dönüşecektir. Dolayısıyla artık bireyin davranışlarını kontrol etmesini ve kendi üstüne bir denetim kurmasını temin eden, bir başkasının gözetimi değildir; "duygulara ve dürtülere hâkimiyeti ve denetimi gerektiren şeyler; toplumsal ilişkiler ağının, işbölümünün, pazarın ve rekabetin yarattığı, önceki dönemlere göre çok daha dolaysız, daha gizli ve kişisel olmayan baskılardır."²¹

Elias'a göre, son beş yüz yılda korkunç bir şiddetten, yüksek bir öz-kontrolle (*self-control*) geçtik. Ortaçağ toplumunda şiddet, toplumun içinden doğmaktaydı. Hâkim sınıf savaşçılardı ve var olmak, yağma, çatışma ve insan ve hayvan avcılığına bağlıydı. Yağma, cinayet, gaddarlık ve tahrip etmenin zevkine kendisini kaptırmayan çok az insan vardı²². Birinin, bir diğerini çok sudan bir sebeple öldürmesi sıradandı ve

ne din ne de inanç, şiddeti kontrol edebildi. Herkes bunun bir parçası idi. Kısaca Elias'a göre, bugün kişiler arası ilişkilerde sahip olduğumuz duygusal kontrol ve şiddet seviyesi, ortaçağ insanının kontrolsüz öfkesi ve şiddeti ile kıyaslanamayacak denli azdır²³. Davranış kalıplarındaki dönüşüm ile birlikte birey ve toplumlar pasifize olmaya başlamışlardır.

Avrupa aristokrasisi, 14. ve 15. yüzyıllardan itibaren, geçirmek, yellenmek, tükürmek, burun temizlemek gibi beden fonksiyonlarını kontrol altına almak üzere eğitilmekte idiler²⁴. Elias'a göre saraylı aristokrat, feodal savaşçıdan farklı olarak, sosyal prestij tutkusuyula yönlendirilen ve kendisinin farkında olan bir kimse idi. La Bruyère'in sözleriyle "jestlerinin, gözlerinin ve ifadelerinin efendisidir; derin ve anlaşılmazdır"²⁵. Elias'ın Türkçe'ye Uy-garlık Süreci olarak çevrilen kitabının birinci cildinde, buna ilişkin pek çok örnek bulunabilir.

Bu adet ve görgüler zaman içinde toplumun bütününe yayılmaya başladı. Özellikle yemek ve cinsellik alanındaki insan davranışları, bir ihtiyacın kontrolsüzce giderilişinden, sosyal davranış kalıplarına dönüştü. Önce burun karıştırmak, yellenmek, idrar yapmak gibi davranışlar görgü kitaplarına girdi, kamusal alandan çekilerek özel alana dâhil oldu ve kontrol altına alınmaya başlandı. Ardından yemek yemenin biçimi değişti. Önceleri bütün şekilde kızırtılmış olarak sofraya getirilen ve

(10) Bu kitabın hikâyesi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için, AYA Rod, Norbert Elias and 'The Civilizing Process', *Theory and Society*, Vol. 5, No. 2, March, 1978, s. 219 vd.

(11) ELIAS, II, s. 299 vd.; SMITH Dennis, *The Civilizing Process and The History of Sexuality: Comparing Norbert Elias and Michel Foucault*, *Theory and Society*, Vol. 28, No.1, February, 1999, s. 80

(12) ELIAS Norbert, *The Social Constraint towards Self-Constraint, On Civilization, Power and Knowledge* (Ed. Stephan Menell and Johan Goudsblom), *The University of Chicago Press, USA, 1998*, s. 49.

(13) SMITH, s. 80; ÖNCÜ Ayşe, *Elias ve Medeniyetin Öyküsü, Toplum ve Bilim*, S. 84, Bahar 2000, s. 10; MAZLISH Bruce, *Civilization and Its Contents*, *Stanford University Pres, Stanford California, 2004*, s. 85.

(14) ÖNCÜ, s. 11.

(15) ÖNCÜ, s. 11.

(16) ELIAS, *Constraint*, s. 49.

(17) FONTAINE Stanislas, *The Civilizing Process Revisited: Interview with Norbert Elias*, *Theory and Society*, Vol. 5, No. 2, March, 1978, s. 245.

(18) ELIAS Norbert, *Uygurlık Süreci I, İletişim Yay, 3. Baskı, İstanbul 2007*, s. 157-158; FONTAINE, s. 246.

(19) FONTAINE, s. 246.

(20) ELIAS, I, s. 256.

(21) ELIAS, I, s. 257.

(22) FONTAINE, s. 248.

(23) Elias, Fontaine'in sorduğu, "Bugün yine şiddete dönmüş değil miyiz?" sorusuna karşılık verdiği cevapta, bahsettiği şiddetin devletlerarası değil toplum içindeki kişiler arası ilişkilerdeki şiddet ve kontrol olduğunu belirtiyor. Atalarımızla kıyaslandığında, diyor, biz koro çocukları kalırsız! FONTAINE, s. 249.

(24) MAZLISH, s. 86.

(25) SMITH, s. 86.

herkesin elindeki bıçakla hücum ettiği (bu hücumlar sırasında birbirini yaralayan pek çok insan oluyordu) hayvanlar, dilimlenerek ve çeşitli sos ve baharatlarla terbiye edilerek yenilmeye başlandı²⁶. Çatal kullanımı yaygınlaştı²⁷.

Bedenin çeşitli fonksiyonlarını ve öfke gibi ruhsal güdülerini kontrol altına alan görgü kuralları, bireyin kendisi üzerindeki iradesini ve hâkimiyetini geliştirici bir nitelik taşır. Elias, saraylı hayatının iki açıdan, öz-kontrolü (*self-control*) geliştirici kişilik oluşumuna yol açtığını söyler. Bunlardan ilki bilinçli öz-izleme (*self-monitoring*) ve öz-düzenleme (*self-regulation*) ile birlikte, arkadaşlarının ve rakiplerinin davranışlarını, hislerini ve amaçlarını yakından gözlemlemek ve dikkatlice anlamak gerekliliğidir. İkincisi ise, karşı konulamaz bir otomatikleşme, öz-baskı (*self-compulsion*) kurmadır. Bu kör otomatiklik, erken yaşlarda kurulur ve derinlerde kök salmış korkular üretir²⁸. İlk özellik basirettir ve rasyonalizasyonu temsil eder. İkincisi ise utanç, mahcubiyet ve nefreti kazandırır²⁹. Bütün bunlar, yukarıda bahsettiğimiz, kişiler arası mesafeyi kurar. Kişiler arası ilişkilerin yoğun olduğu gelişmiş toplumlarda, bu mesafenin temini, hem karşılıklı kontrol mekanizmaları hem de iç denetimlerle mümkün olur.

Batı toplumlarında disiplini sağlayan tek unsur saraydan neşet eden görgü kuralları ve davranış kalıpları değildir. Elias, incelemesinin ikinci cildinde devletin merkezileşmesini ve şiddet tekelini ele geçirmesini anlatır. Bu merkezileşme ve şiddet tekeli, bireylerin pasifize edilmesinde önemli bir rol oynar. Bireylerin öfke, cinsellik ve şiddet gibi güdülerini kontrol altına almaları modern toplumun işleyişi için elzemdir. Merkezileşme ve şiddet tekelinin sağlanması yanında, iletişim ve ulaşımın artması, kapitalist sistemin yeni pazarlar bulma ihtiyacı, birbirine yabancı pek çok insanın da bir araya gelmesine yol açtı. Yabancılarla tanışmak ve iş yapmak, kişilerin daha kontrollü davranmalarının bir başka sebebidir³⁰. “Batı toplumunun en eski tarihlerinden günümüze kadar, toplumsal işlevler büyük bir rekabet baskısı altında gittikçe daha fazla farklılaşır. Farklılaşma arttıkça, tekil kişinin tüm işlerinde, gerek en basit ve gündelik olanlarında, gerekse daha karmaşık ve seyrek yapılanlarda, sürekli bağımlı olduğu işlevlerin ve böylelikle de insanların sayısı artar. Tekil eylemin toplumsal işlevini yerine getirebilmesi için gittikçe daha fazla insanın davranışı birbirine uyarlanmak, eylemler dokusu gittikçe daha hassas ve sıkı şekilde örgütlenmek zorundadır. Tekil kişi,

(26) JACKSON, Michael W., “Norbert Elias’s Theory of the Civilizing Process”, *Bulletin of the Australian Society of Legal Philosophy*, Vol. 9, No. 32, March 1985, s. 298.

(27) “11. yüzyılda bir Venedik kontu Rum bir prenses ile evlenir. Prensesin yetiştirdiği Bizans kültüründe çatal kullanıldığı anlaşılmaktadır. En azından yiyeceği ağzına ‘iki dişli altın çatal ile’ götürdüğü anlatılır. Bu durum Venedik’te büyük bir skandala yol açar. ‘Bu yenilik öylesine aşırı bir kibarlık olarak değerlendirildi ki, prenses Tanrı’nın gazabını dileyen rahipler tarafından sert bir dille lanetlendi. Bir süre sonra ağır bir hastalığa yakalanınca, Kutsal Bonaventura bunu Tanrının ona verdiği bir ceza olduğunu söylemekte gecikmedi.” ELIAS, I, s. 154.

(28) “Bakışlar rahat, saygılı ve bir noktaya yönelik olmalıdır (...) öfkeli olmamalıdır, çünkü bu bir kabalık işarettir... güvenilmez ve sinirli olmamalıdır, bunlar insanın kendisine hakim olmadığını gösterir, sürekli sağa sola kaymamalıdır, bunlar şüphecilere ve kafalarında her zaman bir şeyler bulunan insanlara ait bakışlardır.” Erasmus’tan aktaran ELIAS, I, s. 137.

(29) SMITH, s. 87.

(30) JACKSON, s. 299–300.

davranışını gittikçe daha fazla farklılaşmış, gittikçe daha düzgün ve istikrarlı düzenlemeye zorlanır: (...) ...davranışın daha farklılaşmış ve istikrarlı düzenlenişi tekil insana küçük yaştan itibaren gittikçe daha fazla bir otomatizm, bilincinde karşı koymak istese bile karşı koyamayacağı bir iç zorlama olarak aşılır. Eylemlerin dokusu öyle karmaşık ve geniş kapsamlı olur ki, “doğru” davranmanın gerektirdiği iç gerilim öyle fazlalıksız ki tekil kişinin içinde bilinçli bir özdenetimin yanı sıra aynı zamanda otomatik ve körlemesine işleyen bir özdenetim aygıtı pekişir ...”³¹

Elias’ın disiplini ele alış şekli de, yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, kişinin kendi üzerinde denetim kurması, duygu ve dürtülerine hâkim olmasıdır (affect control). Elias’a göre “disiplin, bireyin kendisini kısıtlamasını gerektiren bir zorlamadır.”³² Ancak bu zorlama, Foucault’nun anlattığı biçimde iktidarın bir teknolojisi olarak ortaya çıkmamıştır. Aksine kendiliğinden gelişen ve saraylıların adet ve davranışlarından neşet eden bir sürece işaret eder. Üstelik sürecin gelişiminde bu yönde bir amaçlılık da yoktur. Tekil bireylerin davranışları, toplumsal bir dönüşümün dinamiğini oluşturmuştur. Elias’a göre medenileşme, kişinin, kendi üstündeki kontrol ve kapasitesinin artmasıdır. Bu süreç Avrupa aristokrasisi ve saraylılarının, görgü ve adabımuâşeretlerinin önce burjuvaziye sonra da topluma yayılması ile gerçekleşmiştir. Avrupa bireyinin sahip olduğu kapasite ve disiplinin arkasında bu süreç yatar.

Elias’ın anlattığı disiplin, sosyalleşme ve uyumun ifadesi olarak kar-

şımıza çıkıyor. Kişinin, özellikle karmaşık toplum yapısında, edindiği tecrübeler sonucu toplumsal hayata uyum sağlaması ve toplumsal süreçlerde kendini idame eder duruma gelmesi disiplinin ifadesidir. Dolayısıyla disiplin yukarıdan aşağı bir iktidar uygulaması değil, aksine, bireyin toplum içinde yaşamasından kaynaklanan, “kendiliğinden” bir süreçtir. Yani disiplin aslında her bireyin iç dünyasına yerleşen bir oto-kontrol mekanizmasıdır. Bu mekanizma ile birey bir yandan kısıtlanıyor (Elias’ın dediği gibi), öte yandan karmaşık toplum içinde yaşayabilmesini mümkün kılan davranış kalıplarını elde ediyor³³. Batı toplumunun yaklaşık 500 yılda edindiği bu kalıplara bugün beş yaşında bir çocuk sahip olabiliyor. Bugün biz bu süreci sosyalleşme, kişinin kimliğinin oluşması gibi daha psikolojik kavramlarla izah etmekteyiz. Sahip olduğumuz kontrol ve öz-denetim bizim için disiplin kavramıyla ifade edilmez. Normal, olağan olan budur. Edindiğimiz bu konsantrasyon kapasitesi, bugün pek çok karmaşık işi gerçekleştirebilmemizi sağlıyor. “Medenî insanlar, kendilerine hükmetmek isterler ve hükmedebilirler.”³⁴

Elias’a göre ortaçağda aristokrasinin başlattığı medenileşme sürecini bugün devam ettiren yahut taşıyan olgu demokratikleşmedir. Demokratikleşme, iktidarın topluma daha eşitlikçi bir dağılımıdır. Bir grubun diğerine hükmettiği yerde sorun yoktur; herkes nerde olduğunu, ne yapacağını bilir. Ancak astlık üstlük ilişkisinin ortadan kalktığı durumlarda, bir kişi diğerine çalışmak yahut bir araya gelmek durumunda kaldığında, daha ihtiyatlı olmak durumunda kalır. Bu da kişinin kendi üstünde

(31) ELIAS, II, s. 305–306.

(32) BRÖCKLING, s. 31.

(33) BRÖCKLING, s. 31–32.

(34) JACKSON, s. 307.

fazladan bir kontrolünü gerektirir³⁵. Öyleyse belli bir üstlük astlık ilişkisinin olmadığı durumlarda, yani kişinin üstünde bir başkasının otorite kurmadığı hallerde, eşitler arası bir ilişki söz konusu ise, bu otoriteyi kişi kendi üstünde kuracaktır.

Elias için medeniyet ve doğa, karşıtlık ilişkisi içinde değildirler. Doğa ve medeniyet arasında kurulan karşıtlık ilişkisi sahtedir. İnsanın kendini daha fazla kontrol etmesi, onun doğasına ciddi şekilde aykırı olsaydı, zaten medenileşme dediğimiz süreç işlemezdi³⁶.

Toplumunu rasyonel bir tasarım olarak düşündüğümüzde, onun işleyişini sağlayacak her bir bireyin önemi artıyor. Karmaşık toplumsal yapıda, sistemin sağlıklı işlemesi ve üretimin sürdürülebilmesi için gerekli itaat/uymanın sağlanması, şiddet tehdidiyle değil disiplin yoluyla sağlanmakta. Karmaşık toplum yapısı, daha yüksek seviyede bilgi ve tecrübe yani eğitilmişlik gerektirmektedir. Geçmiş yüzyıllarla kıyaslandığında bugün en iptidai görünen işleyişler bile, belli bir insanlık birikimi ve tecrübesini içermektedir. Dolayısıyla sistemin işleyişi bireyin kendini kontrol ve kendiliğinden hareketinin en yüksek seviyeye çıkarılmasıyla mümkün hale geliyor. En basitinden artık süper marketlerde kimseye ihtiyaç duymadan kendi başımıza alışveriş yapıyoruz³⁷. Disiplin, itaati arttırdığı gibi şiddeti de ötelemekte. Weber'in dediği gibi rasyonel egemenlik, disiplin yoluyla öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik temin etmekte.

"Genel olarak emri veren kişiler, emre tam olarak uyulması koşulunun korku olması halinde (veya bundan yola

(35) FONTAINE, s. 252.

(36) FONTAINE, s. 250.

(37) JACKSON, s. 306.

(38) POGGI, s. 9.

hayranlık duyulacak beceriler kazanabilir. Ancak ben, sahip olduğu iyimserlik, batı merkezilik ve ilerlemeci yaklaşım bir yana bırakılırsa, Elias'ın süreci açıklarken izlediği yolu oldukça gerçekçi buluyorum. Foucault ve Weber'in ileri sürdüğü düşüncelerle

Elias arasında bir karşıtlık ilişkisi kurılmıyorsa, bir tamamlayıcılık görülebilir. Elias haklıdır; modern birey kontrol ve kapasitesi çok yüksek bir bireydir. Bunu kazanmak için ödediği bedel ise ayrı bir bahsin konusu.

çıkarak, emre uyulmadığı zaman, emir verilen kişiye doğrudan ve anında faydalanacağı avantajların anımsatılması halinde) itaat eyleminin daha az güvenilir; daha sınırlı ve daha zayıf bir eylem olacağına inanmakta; buna karşılık, emri alan kişinin emir sahibinin itaat beklemeye hakkı olduğuna ikna olması ve dolayısıyla ahlaki açıdan bunu kabul etme zorunluluğunu hissetmesi ve emre uyma eylemini kendi isteğiyle gerçekleştirilmesi halinde, itaat eyleminin daha güvenilir, daha sağlam ve daha üretken sonuçlar vereceğini düşünmektedirler³⁸. Disiplin bu ahlaki iknayı temin eder. Yapılması gereken, üstün bir emri değil, kişinin kendi içinde hissettiği bir zorunluluğun sonucudur. Bütün bu süreçler, arzu kontrolünün gelişmesi ve iktidarın merkezileşerek şiddet tekeline ele geçirmesi sonucunda, insanın dürtü ve arzularını kontrol kapasitesinin yükselmesi ile disiplinci toplumlar ya da disiplin toplumu diyebileceğimiz bir yapı ortaya çıktı. Disipline edilmiş vatandaşlar, kendi aralarında ve devletle olan münasebetlerinde daha "masrafsız" bir şekilde işlerin yolunda gitmesini temin ederler. Disiplin kendiliğinden itaati (ki bu noktada artık itaatten değil, uymadan söz etmek gerekir) sağlar. İktidarı daha fazla enerji sarf etmekten kurtardığı gibi görevini yerine getirmiş olmanın "ferahlığı" da bireyin kişiliğinin sağlamlığını garantiler.

Elias ilerlemeci ve batı merkezli düşünceleri sebebiyle eleştirilebilir. "Medeni" toplumların sahip olduğu öz kontrol, denetim ve konsantrasyon kapasitesi onun nazarında ileri bir seviyeye işaret eder. Bir sirk hayvanı da benzer şekilde izleyicilerden alkış alacak ve